

KNOWLEDGE – International Journal

Vol. 22.1

Vrnjacka Banja, Serbia, March, 2018

UDK 37

INTERNATIONAL JOURNAL

ISSN 2545 - 4439

ISSN 1857 - 923X

Institute of Knowledge Management

KNOWLEDGE

Scientific papers

SOCIAL SCIENCES

Vol. 22.1

KIJ

Vol. 22

No. 1

pp. 1- 328

Skopje 2018

Global Impact & Quality Factor 1.322 (2016) <http://globalimpactfactor.com/knowledge-international-journal/>

KNOWLEDGE

KNOWLEDGE - INTERNATIONAL JOURNAL
SCIENTIFIC PAPERS
VOL 22.1

Promoted in Vrnjacka Banja, Serbia

16-18.03.2018

KNOWLEDGE – International Journal

Vol. 22.1

Vrnjacka Banja, Serbia, March, 2018

INSTITUTE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT

SKOPJE, MACEDONIA

KNOWLEDGE

International Journal Scientific papers Vol. 22.1

EDITORIAL BOARD

Vlado Kambovski PhD, Robert Dimitrovski PhD, Siniša Zarić PhD, Maria Kavdanska PhD, Venelin Terziev PhD, Mirjana Borota – Popovska PhD, Cezar Birzea PhD, Ljubomir Kekenovski PhD, Aleksandar Nikolovski PhD, Ivo Zupanovic, PhD, Savo Ashtalkoski PhD, Svetlana Trajković PhD, Zivota Radosavljević PhD, Laste Spasovski PhD, Mersad Mujevic PhD, Milenko Dzeletovic PhD, Margarita Koleva PhD, Nonka Mateva PhD, Rositsa Chobanova PhD, Predrag Trajković PhD, Dzulijana Tomovska PhD, Nedzat Koraljić PhD, Nebojsa Pavlović PhD, Nikolina Ognenska PhD, Lisen Bashkurti PhD, Trajce Dojcinovski PhD, Jana Merdzanova PhD, Zoran Srzentić PhD, Nikolai Sashkov Cankov PhD, Marija Kostic PhD

Print: GRAFOPROM – Bitola

Editor: IKM – Skopje

For editor

Robert Dimitrovski, PhD

KNOWLEDGE

International Journal Scientific Papers Vol. 22.1

ISSN 1857-923X for e - version

ISSN 2545-4439 for printed version

SCIENTIFIC COMMITTEE

President: Academician Prof. Vlado Kambovski, PhD

Vice president: Prof. Robert Dimitrovski PhD, Institute of Knowledge Management - Skopje (Macedonia)

Members:

- Prof. Aleksandar Nikolovski PhD, FON University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Aleksandar Korablev PhD, Dean, Faculty for economy and management, Saint Petersburg State Forest Technical University, Saint Petersburg (Russian Federation)
- Prof. Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Antoanela Hristova PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Anita Trajkovska PhD, Rochester University (USA)
- Prof. Anka Trajkovska-Petkoska PhD, UKLO, Faculty of technology and technical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Alisabri Sabani PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Ahmad Zakeri PhD, University of Wolver Hampton, (United Kingdom)
- Prof. Ana Dzumalieva PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Branko Sotirov PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Branko Boshkovic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Branimir Kampl PhD, Institute SANO, Zagreb (Croatia)
- Prof. Baki Koleci PhD, University Hadzi Zeka, Peja (Kosovo)
- Prof. Branislav Simonovic PhD, Faculty of Law, Kragujevac (Serbia)
- Prof. Bistra Angelovska, Faculty of Medicine, University “Goce Delcev”, Shtip (Macedonia)
- Prof. Cezar Birzea, PhD, National School for Political and Administrative Studies, Bucharest (Romania)
- Prof. Cvetko Andreevski, Dean, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (Macedonia)
- Prof. Drago Cvijanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Dusan Ristic, PhD Emeritus, College of professional studies in Management and Business Communication, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dimitar Radev, PhD, Rector, University of Telecommunications and Post, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Daniela Todorova PhD, Rector of “Todor Kableshev” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Dragan Kokovic PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dragan Marinkovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Daniela Ivanova Popova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Dzulijana Tomovska, PhD, Dean, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Evgenia Penkova-Pantaleeva PhD, UNWE -Sofia (Bulgaria)
- Prof. Emilija Djikić Jovanović, PhD, High School of Arts and Technology, Leskovac (Serbia)
- Prof. Erzika Antic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)

- Prof. Georgi Georgiev PhD, National Military University “Vasil Levski”, Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Helmut Shramke PhD, former Head of the University of Vienna Reform Group (Austria)
- Prof. Hristina Georgieva Yancheva, PhD, Rector, Agricultural University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Hristo Beloev PhD, Bulgarian Academy of Science, Rector of the University of Rousse (Bulgaria)
- Prof. Izet Zeqiri, PhD, Academic, SEEU, Tetovo (Macedonia)
- Prof. Ivan Marchevski, PhD, Rector, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Doc. Igor Stubelj, PhD, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Ivan Petkov PhD, Rector, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Isa Spahiu PhD, AAB University, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Ivana Jelik PhD, University of Podgorica, Faculty of Law, Podgorica (Montenegro)
- Prof. Islam Hasani PhD, Kingston University (Bahrein)
- Prof. Jova Ateljevic PhD, Faculty of Economy, University of Banja Luka, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jove Kekenovski PhD, Faculty of Tourism, UKLO , Bitola (Macedonia)
- Prof. Jonko Kunchev PhD, University „Cernorizec Hrabar“ - Varna (Bulgaria)
- Prof. Jelena Stojanovic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof Karl Schopf, PhD, Akademie fur wissenschaftliche forchung und studium, Wien (Austria)
- Prof. Katerina Belichovska, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Krasimir Petkov, PhD, National Sports Academy “Vassil Levski”, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Kamal Al-Nakib PhD, College of Business Administration Department, Kingdom University (Bahrain)
- Prof. Lidija Tozi PhD, Faculty of Pharmacy, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Laste Spasovski PhD, Vocational and educational centre, Skopje (Macedonia)
- Prof. Lujza Grueva, PhD, Faculty of Medical Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Lisen Bashkurti PhD, Global Vice President of Sun Moon University (Albania)
- Prof. Lence Mircevska PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Ljubomir Kekenovski PhD, Faculty of Economisc, UKIM, Skope (Macedonia)
- Prof. Ljupce Kocovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Marusya Lyubcheva PhD, University “Prof. Asen Zlatarov”, Member of the European Parliament, Burgas (Bulgaria)
- Prof. Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Maja Lubenova Cholakova PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Mirjana Borota-Popovska, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Prof. Mihail Garevski, PhD, Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology, Skopje (Macedonia)
- Prof. Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)

- Prof. Mitko Kotovchevski, PhD, Faculty of Philosophy, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Milan Radosavljevic PhD, Dean, Faculty of strategic and operational management, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Marija Topuzovska-Latkovikj, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Prof. Marija Knezevic PhD, Academic, Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Margarita Koleva, PhD, Faculty of Pedagogy, University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Margarita Bogdanova PhD, D.A.Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Mahmut Chelik PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (Macedonia)
- Prof. Marija Mandaric PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Mustafa Kacar PhD, Euro College, Istanbul (Turkey)
- Prof. Marina Simin PhD, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Mitre Stojanovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (Macedonia)
- Prof. Miodrag Smelcerovic PhD, High Technological and Artistic Vocational School, Leskovac (Serbia)
- Prof. Nenad Taneski PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (Macedonia)
- Prof. Nevenka Tatkovic PhD, Juraj Dobrila University of Pula, Pula (Croatia)
- Prof. Natalija Kirejenko PhD, Faculty For economic and Business, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk (Belarus)
- Prof. Nikolay Georgiev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Nikolina Ognenska PhD, Faculty of Music, SEU - Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Nedzat Korajlic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Nishad M. Navaz PhD, Kingdom University (India)
- Prof. Oliver Iliev PhD, Faculty of Communication and IT, FON University, Skopje (Macedonia)
- Prof. Oliver Dimitrijevic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof. Paul Sergius Koku, PhD, Florida State University, Florida (USA)
- Prof. Primoz Dolenc, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Predrag Trajkovic PhD, JMPNT, Vranje (Serbia)
- Prof. Petar Kolev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Pere Tumbas PhD, Faculty of Economics, University of Novi Sad, Subotica (Serbia)
- Prof. Rade Ratkovic PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Rositsa Chobanova PhD, University of Telecommunications and Posts, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Stefanov PhD, Dean, Faculty of public health, Medical University of Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Sinisa Zaric, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)
- Prof. Sasho Korunoski, Rector, UKLO, Bitola (Macedonia)
- Prof. Sashko Plachkov PhD, Faculty of Pedagogy, University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)

- Prof. Sofronija Miladinovski, PhD, University Hadzi Zeka, Peja (Kosovo)
- Prof. Sreten Miladinovski, PhD, Dean, Faculty of Law, MIT University (Skopje)
- Prof. Snezhana Lazarevic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Stojan Ivanov PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Svetlana Trajkovic PhD, High School of applied professional studies, Vranje (Serbia)
- Prof. Snezana Stoilova, PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Stojna Ristevska PhD, High Medicine School, Bitola, (Macedonia)
- Prof. Suzana Pavlovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Saad Motahhir PhD, High School of Technology, Fez (Morocco)
- Prof. Sandra Zivanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Trayan Popkochev PhD, Dean, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Todor Krystevich, Vice Rector, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Doc. Tatyana Sobolieva PhD, State Higher Education Establishment Vadiym Getman Kiyev National Economic University, Kiyev (Ukraine)
- Prof. Tzako Pantaleev PhD, NBUniversity , Sofia (Bulgaria)
- Prof. Tosko Krstev PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Tihomir Domazet PhD, President of the Croatian Institute for Finance and Accounting, Zagreb (Croatia)
- Prof. Venelin Terziev PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Violeta Dimova PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (Macedonia)
- Prof. Volodymyr Denysyuk, PhD, Dobrov Center for Scientific and Technological Potential and History studies at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
- Prof. Valentina Staneva PhD, “Todor Kableskov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Vladimir Tomošević, PhD dekan, Fakultet za inženjerski menadžment, Univezitet Union "Nikola Tesla", Beograd, (Srbija)
- Prof. Vladimir Lazarov PhD, European Polytechnic University, Pernik (Bulgaria)
- Prof. Vasil Zecev PhD, College of tourism, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Venus Del Rosario PhD, Arab Open University (Philippines)
- Prof. Yuri Doroshenko PhD, Dean, Faculty of Economics and Management, Belgorod (Russian Federation)
- Prof. Zlatko Pejkov, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (Macedonia)
- Prof. Zivota Radosavljevik PhD, Dean, Faculty FORCUP, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Zoja Katru PhD, Prorector, Euro College, Istanbul (Turkey)
- Prof. Zorka Jugovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

ORGANIZING COMMITTEE

- Robert Dimitrovski PhD, Institute of Knowledge Management, Skopje (Macedonia)
- Venelin Terziev PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Sinisa Zanic, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)
- Snežana Milićević PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjačka Banja (Serbia)
- Evdokia Petkova, South West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Marios Miltiadou, PhD, Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki (Greece)
- Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (Macedonia)
- Branko Boskovic PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Bulgaria)
- Ana Dzumalievva PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Georgi Georgiev PhD, National Military University “Vasil Levski”, Veliko Tarnovo (Bulgaria)
- Isa Spahiu PhD, International Balkan University, Skopje (Macedonia)
- Hatidza Berisha, Military Academy, University of Defense, Belgrade (Serbia)
- Violeta Dimova, PhD, University “Goce Delcev”, Stip (Macedonia)
- Mirjana Borota – Popovska, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (Macedonia)
- Izet Zeqiri, PhD, South East European University, Tetovo (Skopje)
- Ekaterina Arabska, PhD, Vasil Levski National Military University, Veliko Tarnovo (Bulgaria)
- Rumen Valcovski PhD, Imunolab, Sofia (Bulgaria)
- Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)

Contents

TRADITIONAL FOOD AS A CONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF RURAL TOURISM	19
Drago Cvijanović	19
Aleksandra Vujko	19
Tamara Gajić.....	19
PSYCHOLOGICAL DIMENSION OF ADULT EDUCATION MANAGEMENT	25
Vera P. Zeleeva.....	25
Viara T. Gyurova	25
CUMULATIVE MODEL FOR THE ANALYSIS OF QUALITY OF STUDY PROGRAMS IN SEEU – TETOVO	29
Agim Rushiti.....	29
ABOUT SOME CONTEMPORARY EDUCATIONAL TECHNOLOGIES EMPLOYED IN THE PROCESS OF ACADEMIC LEARNING	37
Diana Izvorska	37
COMMON INTELLIGENCE AND OTHER RIGHTS - THE SCIENTIFIC IDEALISM OF TODAY..	43
Mersad Mujevic	43
Mirsad Nukovic	43
SELF-REGULATED LEARNING IN HIGHER EDUCATION: TEACHING EXPERIENCE IN TEACHER TRAINING.....	47
Katya Simeonova	47
PEDAGOGY OF KNOWLEDGE AND TEACHERS IN HIGHER SCHOOLS	51
Stefan Kartunov	51
INITIATIVE OF STUDENTS IN TEACHING AS A DETERMINANT OF THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION AND ITS COMPETITIVENESS IN THE KNOWLEDGE MARKET	59
Emina Kopas-Vukašinović	59
Violeta Jovanović.....	59
BUILDING BRIDGES BETWEEN UNIVERSITY ENVIRONMENT AND INTERCULTURAL COMMUNICATION FOR MUTUAL UNDERSTANDING.....	65
Vanya Ivanova	65
Zhenya Gundasheva.....	65
Gergana Petkova	65
Dimitar Mirchev.....	65
IMPLEMENTATION OF THE LABOR MARKET: DIFFICULT OR EASY TASK TO UNEMPLOYED PASSED VOCATIONAL TRAINING COURSES	71

Kamelia Petkova	71
INTERNAL-ORGANIZATIONAL TRAINING AS A PROCESS FOR CONTINUING EDUCATION	79
Venelin Terziev	79
Vanja Banabakova	79
Svilen Stefanov	79
Marin Georgiev	79
CHALLENGES OF THE EUROPEAN AREA FOR HIGHER EDUCATION FOR SECURITY EDUCATION IN THE REPUBLIC OF BULGARIA	89
Sevdalina Dimitrova	89
Stoyko Stoykov	89
Rumen Marinov	89
TOWARDS MARKET COMPETITIVENESS BY INNOVATIVE PEDAGOGY	95
Nikola Vukčević	95
FACTORS FOR SUCCESSFUL IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE EDUCATION	99
Radomir Arsić	99
STRATEGIC GUIDELINES IN THE ESTABLISHMENT OF CONDITIONS FOR SCHOOL AUTONOMY DEVELOPMENT AND EFFICIENCY	105
Mariana Shehova – Kanelova	105
Nevena Slavova Philipova	105
FACTORS FOR SOCIAL COMPETENCY ENRICHMENT OF 6-7 YEARS OLD CHILDREN	109
Yanka Vasileva	109
THE PARENTS’ ROLE IN THE FORMATION OF READING LITERACY AND DIGITAL COMPETENCIES OF CHILDREN UP TO 11 YEARS OLD	117
Lubomira Parijkova	117
INNOVATIVE CHANGES TO IMPROVE THE SCHOOL ENVIRONMENT	123
Rumyana Gyoreva	123
THE ROLE OF ACTIVE LISTENING IN PRIMARY EDUCATION AND TEACHING	129
Irena Kitanova	129
Emilija Petrova Gjorgjeva	129
MANAGEMENT AND ORGANIZATIONAL ASPECTS OF MANAGEMENT OF THE CLASS AS A LEARNING ENVIRONMENT	135
Dobrinka Todorina	135

THE INFLUENCE OF THE PSYCHOTHERAPY EDUCATION PROCESS ON THE COMMUNICATIVE ABILITIES OF THE TRAINEE	139
Mirjana Jovanovska Stojanovska.....	139
Rusanka Mancheva	139
THE SOCIAL PEDAGOGUE AND THE PREVENTION OF AGGRESSION IN CHILDREN OF ELEMENTARY SCHOOL AGE	143
Vesela Ivanova Boskova.....	143
A STUDY ON MANAGERS’ ATTITUDES TOWARDS CONFLICTS IN ORGANIZATIONS	147
Ivanka Mihaylova	147
THE ROLE OF MANAGEMENT IN CONFLICT SOLVING SITUATIONS IN ENTERPRISES.....	155
Marija Magdincheva-Shopova.....	155
Tatjana Boskov	155
Risto Elenov.....	155
CAREER ANCHOR "AUTONOMY / INDEPENDENCE (AU)" - AN OPPORTUNITY FOR OPTIMAL CORPORATE MOTIVATION IN BUSINESS ORGANIZATIONS.....	161
Kliment Naydenov	161
Metodi Ivanov	161
HUMAN DIMENSION OF LEADERSHIP IN THE CONDITIONS OF CHANGES - SYSTEMIC PSYCHOLOGICAL APPROACH.....	167
Marija Kotevska Dimovska	167
Taip Jakupi.....	167
HUMAN RECURSE MANAGEMENT VS ORGANIZATIONAL SUSTAINABILITY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND PROMOTION OF “4 WHERE METHODOLOGY”.....	175
Kristina Krsteska.....	175
COMPREHENSIVE OVERVIEW OF FINTECH INDUSTRY: DEFINITIONS, EVOLUTION AND SEGMENTS	181
Jani Manasov	181
Lidija Pulevska Ivanovska	181
Saso Josimovski	181
DETERMINANTS OF DATA ANALYTICS MODELS TO IMPROVE CUSTOMER ENGAGEMENT	187
Kalina Trenevaska Blagoeva	187
Sasho Josimovski	187
Marina Mijoska.....	187

Dimitar Jovevski	187
SIGNIFICANCE OF A CONCEPT OF OPEN INNOVATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS SECTOR.....	193
Slobodan Cvetanović	193
Lena Despotović	193
EXAMINATION OF THE POSSIBILITY TO GROUPING SAVINGS FACTORS IN A MANY NUMBER OF DETERMINANTS ON THE EXECUTION OF ECONOMICS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA	201
Irma Đideliija	201
THE CAUSALITY RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL INTERMEDIATES AND ECONOMIC GROWTH - THE CASE OF MACEDONIA	207
Jehona Musliu	207
FINANCIAL STATEMENTS, CASH FLOW AND TAXES.....	213
Dessislava Kostova-Pickett.....	213
OVERVIEW OF FINANCIAL MANAGEMENT	221
Dessislava Kostova-Pickett.....	221
POSSIBILITIES FOR FINANCING SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN THE FIELD OF RURAL TOURISM IN SOUTHEASTERN REGION OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA	229
Marija Magdincheva-Shopova.....	229
Neda Petroska-Angelovska.....	229
Marija Takovska	229
KEY PROBLEMS IN ACCOUNTING FOR FOREIGN CURRENCY TRANSACTIONS.....	235
Diana Petrova.....	235
BUSINESS EFFICIENCY – MODELS FOR ANALYSIS AND CONTROL	241
Lyubomir Todorov.....	241
INFLATION CONVERGENCE: THE CASE OF EU CANDIDATE COUNTRIES	247
Marija Lakićević	247
Danijela Durkalić.....	247
Sonja Milutinović.....	247
MATHEMATICAL MODELS IN THE FUNCTION OF CREDIT RISK MANAGEMENT I.....	255
Kristina Zogović	255
RISK MANAGEMENT AS AN ELEMENT OF DEFENCE PRODUCT LIFECYCLE MANAGEMENT	261
Nikolay Kamarashev.....	261

Sevdalina Dimitrova	261
PROBLEMS OF STIMULATION OF THE STAFF IN THE CONDITIONS OF MARKET ECONOMY	267
Venelin Terziev.....	267
Vanja Banabakova	267
Svilen Stefanov	267
Marin Georgiev.....	267
EFFECTS AND BENEFITS OF THE OBLIGATORY IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC PUBLIC PROCUREMENT SYSTEM.....	273
Dimitar Jovevski	273
Dragana Nikolovska.....	273
Snezhana Ristevska Jovanovska	273
Marina Mijoska Belshoska	273
RELATION BETWEEN PERSONALITY TRAITS AND LEADERSHIP STYLES.....	281
Miljan Jovic	281
Ana Jovancevic	281
ANALYSIS OF THE WORKING STAFF ACCORDING TO ADIZES IN A SERVICE SECTOR FROM VEHICLES IMPORTER CENTER.....	287
Vasil Stamboliski	287
Ljuben Budzakoski	287
THE BIFURCATION OF MANAGERIALISM AND SOCIAL SCIENCE IN MARKETING STUDIES	293
Stojan Dukoski.....	293
Katerina Dukoska.....	293
Savo Efremovski.....	293
KNOWLEDGE, REALITY AND IMAGINATION IN ADVERTISING DISCOURSE	297
Rumyana Todorova.....	297
SUPPORT TO THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL INCUBATORS ON THE AREA OF BOSNIA AND HERZEGOVINA	303
Aleksandra Vidovic	303
SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA	309
Vladimir Kitanov	309

ENTREPRENEURIAL INFRASTRUCTURE AS A BUSINESS EFFICIENCY FACTOR	313
Nedžad Ademović.....	313
Vidoje Stefanović.....	313
ENTREPRENEURIAL FAMILY - MYTH OR REALITY?	323
Silviya Ganeva.....	323

SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Vladimir Kitanov

vladimir.kitanov@ugd.edu.mk

Abstract: Each country's economic development is the basis of the individual economic strengths of its inhabitants and stability in all segments of society. But for several decades now, humanity has been tackled before a major, global problem, which is pollution and environmental protection, which is a huge challenge for mankind, regardless of the current level of development of the country and the productive forces in the separate parts of our planet. It is becoming increasingly clear that there is not a very healthy environment, that many elements in it are endangered, that the degree of self-regulation of some objects is meaningless and that once disrupted ecological relations can never be brought into the original state. Countries face damage to the biosphere and its ecosystems by reducing the quantity of many sources of mineral and energy resources, pollution and degradation of the air, water, land, global climate change, destroyed species of flora and fauna, homelessness, damage human health, large quantities of waste, and so on.

Modern understanding of the advancement of society and the improvement of the quality of life of the present generations implies taking into account the natural capacities, that is, having enough natural resources and for the generations that are yet to come. In fact, sustainable development is based on that concept. The advantage that the Republic of Macedonia has and should use is the preserved natural resources, that is, unpolluted soils and waters that also enable the production of healthy food, which guarantees its economic survival. In our country, the production of organic food is already gaining in importance, especially at a time when European countries are struggling with genetically modified foods, and it is seen and experienced as the only way to recover unstable agriculture and restore economic stability.

Small economies need to respond swiftly to changes in the global economy.

Keywords: sustainable development, natural resources, economy

ОДРЖЛИВИОТ РАЗВОЈ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА**Владимир Китанов**

vladimir.kitanov@ugd.edu.mk

Апстракт: Економскиот развој на секоја земја претставува основа на поединечните економски моќи на нејзините жители и стабилност во сите сегменти на општеството. Но, веќе неколку децении, човештвото е исправено пред еден голем, глобален проблем, а тоа е загаденоста и заштитата на животната средина што претставува огромен предизвик за човештвото, независно од моменталниот степен на развој на земјата и производните сили во одделните делови на нашата планета. Се повеќе станува јасно дека нема премногу здрава животна средина, дека многу елементи во неа се загрозени, дека степенот на саморегулација на некои објекти е безначаен и дека еднаш нарушените еколошки односи никогаш не можат да се донесат во првобитната состојба. Земјите се соочуваат со оштетување на биосферата и нејзините екосистеми, со намалување на количествата на многу извори на минерални и енергетски сировини, загадување и деградација на воздухот, водата, земјата, глобални промени на климата, уништени видови на растителен и животински свет, бездомништво, оштетувања на човековото здравје, големи количества отпад и сл.

Современото сфаќање за унапредување на општеството и подобрувањето на квалитетот на животот на сегашните генерации подразбира да се водиметка во однос на природните капацитети, односно, да има доволно природни ресурси и за генерациите кои допрва доаѓаат. Впрочем, на тој концепт и се базира одржливиот развој. Предноста што Република Македонија ја има и која би требало да ја искористи, се сочувваните природни богатства, односно незагадените почви и води кои и овозможуваат и производството на здрава храна, кое и гарантира и нејзин економски опстанок. Во нашата земја, производството на органска храна веќе добива на значење, особено во времето кога европските земји се борат со генетски модифицираната храна, и истото се гледа и доживува како единствен начин за опоравување на нестабилното земјоделство и враќање на економската стабилност.

Економиите на малите земји треба брзо да реагираат на промените во глобалната економија.

Клучни зборови: одржлив развој, природни ресурси, економија

„Сегашниот модел на развој се покажа како неефикасен и неодржлив, не само за човековата околина, туку и за економијата и за општеството. Мораме веднаш да тргнеме по патот на одржливиот развој, со усогласена политика, во чиј интерес ќе бидат луѓето и планетата Земја“

HuanSomavija - генерален директор на Меѓународната организација на трудот.

Анализирајќи го трендот за одржливата економија, сè повеќе докази ни укажуваат дека таа нема негативно влијание на намалување на националниот приход, ниту пак, влијае на намалување на можностите за вработување, туку напротив. Многуге сектори кои се поврзани со одржливата економија укажуваат дека во нивните рамки се реализираат зголемен број на инвестиции, голем економски развој и голем број на вработувања. За да се овозможи интеграцијата на економскиот, социјалниот и аспектот на животната средина во одржливиот развој, развојот кој се остварува мора да биде инклузивен и зелен. Тоа значи дека треба да се остварат поволни услови за транзицијата кон зелената економија и на тој план може и треба уште многу да се направи, пред сè, со создавање на опкружување кое одговара на целите на одржливата економија и практична политика за секој сектор и потсектор, односно, утврдување на приоритети кои се базирани на критериумите за интеграција.

Република Македонија е на самиот почеток во однос на одржливата економија, која воглавно треба и веќе започа да се насочува кон стратешки насоки во неколку поглавја:

А) Социоекономскиот развој започна да се усогласува со политиката на Европската унија, во областа на ефикасно користење на природните ресурси, кој вклучува ефикасно користење на природните ресурси и енергија, принципот на одржливо производство и потрошувачка, зелени јавни набавки, реформи во економската и фискалната политика кои ќе воспостават адекватни сигнали на пазарот, економија со ниска потрошувачка на водород, образование и иновации за одржлив развој и сл., но тој процес е многу бавен и сеуште не вродува со некои резултати. Досегашните искуства говорат дека нерационалното и огромно количество расфрлена енергија и користење на природните ресурси, како и сè поголемото заадолжување во странство за набавка на фосилни енергенти и енергија, се еден од круцијалните фактори кои доведоа до пропаѓање на економијата во Република Македонија и до осиромашување на граѓанството. Потребно е државата да усвои политика со која би се стимулирало производство на енергија од обновливи извори на енергија – биомаса, биогаз, сонце, ветер, вода и сл. Исто така, треба и да се изработи стратегија за одвојување на органскиот отпад, при негово складирање, и преработка на тој отпад во енергија. Воедно треба да се подига и свеста на сите нивоа за неопходноста на промените на однесување во енергетскиот и еколошкиот сектор¹⁴⁶. Отпадните индустриски и канализациски води во нашата земја се доста загадени и претставуваат ризик за реките и подземните бунарски води. Решението на овие проблеми е основен предуслов на производството на здравата храна, а како дополнителен ефект ќе се појави големо количество на зелена енергија и биоѓубрива. Граѓаните мора да се запознаваат со ефикасноста и обновливите извори на енергија, за да се осигура сигурноста на снабдување со енергија, но и да се заштити климата и животната средина. Ваквите мерки би ја гарантирале одржливоста на нашата економија и енергетската независност во однос на турбуленциите на светскиот пазар на енергенси и енергија.

Б) Унапредување на социјалната инклузија и намалување на сиромаштијата. Во борбата за намалување на сиромаштијата и неусогласеноста на приходите, борбата против нееднаквоста, поддршка за отварање на нови работни места и намалување на невработеноста, се започна со програмата, Зголемени можности за вработување на пазарот” – ИМЕ, во Македонија, која се фокусира на развојот на пазарот кој води до подобар пристап до пристojно вработување и можности за остварување поголем приход, особено за младите и младите жени. Програмата трае од 2014, а ќе заврши до 2019 година. Оваа програма, воглавно се базира на три резултати: Раст на претпријатијата во туризмот и угостителството, креативната индустрија и зелената економија преку проширување на постојниот пазар и пристапување до нови можности на пазарот; Зголемен пристап до подобрени услуги (функции за поддршка на вештините, финансиски услуги) за претпријатијата во трите сектори и Попогодна политика и регулаторна рамка за раст на приватниот сектор

¹⁴⁶Во литературата можат да се пронајдат низа анализи во кои се потенцира дека во 21 век, неразумно е што нафтата како сировина се користи за ложење на печки и котлови.

во целните сектори. Опсегот на работата на Проектот е насочен кон три сектори туризам и угостителство, креативни индустрии и зелена економија со голем потенцијал за раст и вработување.

Систематските и организирани почетоци на органското земјоделство во Република Македонија датираат во 2000-те години, каде ентузијазмот на пионерите во органското производство во голема мера беше помогнат од Швајцарија – која помогна со практични знаења за органското производство, но, исто така и во постапките за сертификација и изготвување на законодавството. Помошта од Швајцарија продолжува и денес преку Програмата за зголемување на пазарната вработливост (ИМЕ). Во 2015 година, секторот „одржлива економија“ беше насочен кон создавање свест и развивање на домашниот пазар преку две многу успешни интервенции - Органска чаршија и Кооперативата на потрошувачи на органска храна „Наша добра земја“, отворајќи места за органски производи на пазарот. Првиот органски базар во Македонија беше организиран во мај 2015 година во соработка со програмата ИМЕ, Швајцарската агенција за поддршка и развој и Министерството за земјоделство, шумарство и водостопанство. На базарот им се пружи можност на сите органски производители да ја доближат здравата храна и козметика до потрошувачите. Оттогаш, па се до денес, редовно се реализира, со цел да се внесе позитивна енергија во однос на свеста на граѓаните за поздрав начин на исхрана, односно да ги вкрсти патиштата на сите оние кои ги користат органските производи за поздрав и подолговечен живот.

Во изминатите две години, една неформална група потрошувачи започна со купување органски производи, на неделна основа. Во почетната фаза, ИМЕ го помогна формирањето на Здружението за органска храна „Добра земја“ која и помагаше на неформалната група потрошувачи да го формализираат својот социјален бизнис модел.

Одржливото земјоделство и индустријата на храна треба да ги намалат своите негативни влијанија, вклучувајќи го „трошењето“ на земјата и загадувањето на водата со константна употреба на минерални вештачки ѓубрива, како и емитување на гасови кои предизвикуваат климатски промени (метан, јаглородиоксид). Пред земјоделството треба да се постават ригорозни барања за правилно одложување на органскиот отпад, што помалку користење на чистата вода, правилно користење на ѓубривата кои се растураат по нивите. Овие проблеми можат да се решаваат со примена на биогазот и биогазната технологија кооја прогресивно се развива, која органскиот отпад го третира за обновливи „зелени“ енергии и биолошко органско ѓубриво, со намалено загадување на земјата, водата, воздухот и озонската обвивка. Овие мерки, односно, оствареното производство на струја, топлина, биоѓубрива и значајното намалување на емисии на гасови кои влијаат на климатските промени, создаваат големи финансиски ефекти и значајно намалување на увозот на гасот, нафтата, струјата и.т.н. Зголемувањето на бројот на стока во нашата држава, би можело да гарантира сигурен домашен пазар (да се минимизираат увозите на месо, особено со несигурно потекло и квалитет), но вооедно да обезбеди и извоз на месо, млеко и сл., а со тоа би се вработиле и голем број луѓе и трајно и одржливо би се користело земјоделското земјиште. Во Република Македонија има доста необработливо земјиште, руралните средини се маргинализирани, а животната средина е нарушена, поради што најсиромашните ги чувствуваат најголемите последици од тоа, бидејќи нивниот живот зависи од земјата, водата и климата. Враќањето на луѓето во селата кои изумираат, би резултирало со повеќекратна корист за градовите, особено во однос на трајно снабдување со здрави и безбедни производи и подобра природна средина која произлегува од одржлива рурална средина. Сведоци сме дека инвестирањето се врши најмногу во големи трговски центри, аквапаркови, спортски центри и сл. и истото не донесе некоја посебна економска добивка. Доколку се создаде амбиент во кој се инвестира во земјоделството (што делумно во мали размери веќе започна) и биоенергијата, кои се базираат 100 % на домашни ресурси. Со користење на домашните потенцијали и биомаса, кои се наоѓаат насекаде околу нас, драстично би се одразило во позитивна смисла, на нашата економија.

Органското земјоделство, како дел од еколошкиот, одржливиот развој, се заснова на примена на принципите на агроекологијата. Тоа претставува законски регулирано производство, во рамките на IFOAM (International Federation of Organic Agriculture Movements), основана далечната 1972 година. Современите документи на ЕУ, од оваа област, се базирани токму на овие принципи, но во текот на годините се менуваа и надополнуваа. За нашата земја е од особено значење развојот на органското земјоделство, бидејќи поседуваме еколошки стабилни и „чисти“ средини.

В) Стратешката насоченост кон **јасното дефинирање на долгорочни институционални и финансиски рамки** е на самиот почеток. Би требало да постојат задолжителни буџетски линии за одржлив развој, во секоја институција, воведување на системска анализа на влијанието на одржливиот развој, промовирање на стабилни институционални организации со финансиска рамка за одржлив развој.

Г) **Јакнење и поддршка на секторот за животна средина.** Целата инфраструктура која ги подржува аспектите на одржливиот развој треба да биде промовирана кај различни инвеститори (домашни и странски), да се отворат нови работни места кои водат кон заштита на животната средина, поддршка во јакнење на стручни капацитети и.т.н. Тоа подразбира проширување и унапредување на соборајната инфраструктура, пречистување на отпадните води и управување со отпадот, намалување на регионални нерамнотежи и сиромаштија, како и подигање на регионалната конкурентност, поттикнување на регионалниот развој и локални развојни иницијативи на начин што ќе се отворат различни можности за соработка на приватниот и јавниот сектор, адекватно користење на просторот, како важен ресурс, одржлив развој на енергетската инфраструктура во согласност со очекуван динамичен стопански развој. Во однос на одржливата градба во Република Македонија, градежниот сектор во Македонија има основа од 4.400 градежни компании¹⁴⁷.

Учеството на згради (станбени и јавни) на годишната потрошувачка на енергија во нашата земја изнесува 36,5% и поради тоа, одржливоста на градежниот сектор е тесно поврзано со енергетската ефикасност на нови и постоечки згради - акции, кои сочинуваат околу 31,3 милиони м².

Главните ограничувања во одржлив градежен сектор во Република Македонија се однесуваат на остварување на барањата за нови стандарди во врска со енергетските карактеристики на зградите и недостатокот на квалификувани работници, бидејќи нема соодветен интерес за постојните формални едукации, но и за постојните работници кои треба да ги надградат своите вештини.

Д) **Промовирање на регионална соработка.** Иницијативите за регионална соработка треба да се одвиваат на сите нивоа, што претставува голем предизвик.

Симптомите на економската криза на денешницата даваат сигнали дека во долгорочниот процес на опоравување, мора да се пристапи систематски, на локално, национално, регионално и глобално ниво. Земјите кои ќе научат паметно да ги користат своите природни ресурси и на одржлив начин, ќе бидат во предност и ќе можат да профитираат. Одржливиот развој треба да се разгледува како стратегија за опстанок на секоја земја, бидејќи развојот на истата ќе допринесе за искоренување на сиромаштвото, континуиран економски развој, подобрување на условите на живеење на луѓето, т.е. ќе се овозможи подобро управување со природните ресурси на одржлив начин, а со тоа и ќе се намалат негативните влијанија за животната средина. Со подобрувањето на животот на луѓето ќе се зголемисе и социјалната еднаквост, ќе се намалат еколошките ризици, ќе се придвижат инвестиции со кои ќе се намалат притисоците на животната средина и услуги, со истовремено зголемување на енергетската ефикасност и ресурсите.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] 2012. *Action Plan on Youth Employment*. Skopje : н.а., 2012.
- [2] Agner, Joakim. 2012. *Outcome Assessment and Lessons Learnt from Swedish Development Cooperation with Macedonia*. 2012.
- [3] European Union. 2013. *Facts and figures on organic agriculture in the European Union*. 2013.
- [4] CNVP. 2013. *Piloting on Agro-forestry and renewable energy possibilities -Biomass production*. н.м. : CNVP Macedonia, 2013.
- [5] IME programme, Swisscontact. 2014. *Green Economy Literature Review*. Skopje : н.а., 2014.
- [6] 2014. *Sustainable Agriculture Market Sector Report - Organic Agriculture*. Skopje : н.а., 2014
- [7] LEI. 2013. *The social dimension of green growth in the Republic of Macedonia*. 2013.
- [8] MoAFWE. 2010. *Guide For Foreign Direct Investments In The Macedonian Agro-Food Sector*. Skopje : Government Republic of Macedonia, 2010.
- [9] —. 2013. *National Plan for Organic Production 2013-2020*. Skopje : Ministry of Agriculture, Forestry and Water Economy, 2013.
- [10] Petrovska, Svetlana, Tanevska, Liljana и Gligorova, Ljupka. 2013. *Resource Efficiency Gains and Green Growth Perspectives in Macedonia*. Skopje : Friedrich Ebert Stiftung, 2013.

¹⁴⁷Во овој сектор има вкупно вработени 48.143, од кои 43804 (90.99%) се мажи и 4,3390 (9.01%) се жени. Младите луѓе под 29 години се 8,856 или 18,4%. Во последните 10 години уделот на додадената вредност во градежништвото во БДП вредност се движи од 5,1% до 7,9%. Во период на зголемување на инвестициите, ова учество помина од 12 до 13%. Во моментот, додадената вредност во овој сектор се движи од 480-520 милиони евра годишно, што е 6% од БДП. Ако се земе во предвид додадената вредност во неформалниот сектор, која доаѓа како резултат на изградба на приватни згради кои не се регистрирани во Државниот завод за статистика, тогаш вкупниот придонес кон националната економија се проценува на 700 милиони евра или околу 7% од БДП.